

K ČEMU DOKTORANDI? POKRAČOVÁNÍ DISKUZE XXII. SJEZDU ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI V OSTRAVĚ

OSMAN, R., TRÁVNÍČEK, J., TROJAN, J., KONEČNÝ, O. (2011): *What Good are Doctoral Students? A Continuation of Discussion from the 22nd Congress of the Czech Geographic Society in Ostrava – Informace ČGS, 30, 2, pp. 18–24.* – The congress of the Czech Geographic Society is a key event that reflects the state and orientation of Czech geography. This article reviews the latest congress through the perspective of doctoral students of geographical disciplines, through themes of duality and dichotomy of binary pairs separated by established borders that we regard as being characteristic of contemporary Czech geography. We discuss overcoming these dualities, using examples from topics that are traditionally divided between physical and human geography (landscape, agriculture), as well as the conceptualization of time and in the context of geographical education. We do not recognize new methods or topics as keys to the solution; rather, we feel that new ways of thinking about current issues provide a genuine agent of change.

KEY WORDS: Congress of the Czech Geographic Society – dualism – geography – reflection – PhD candidates.

Úvod

Předkládaný text je výsledkem diskuzí čtyř brněnských studentů doktorského studijního programu geografie. Vznikl jako reakce na výzvu pražských kolegů z doktorského studia k diskuzi (Matoušek, Vogt, Ženka 2011), jako reakce na sjezd České geografické společnosti a také jako reflexe současného stavu české geografie. Hlavním účelem těchto diskuzí byla konfrontace perspektiv vidění geografie, geografů a jejich střetávání se s cílem hledat možné společné průniky. Příspěvek je stručným shrnutím sdílených pohledů autorů.

Jednotčím prvkem našich výpovědí se stalo téma duality, dualismu, dichotomie a binárních opozic, které vytváří oddělené kategorie. Jejich povaha tak strukturně ovlivňuje myšlení ve snaze vymezovat jedny významy vůči jiným, hledat to, co je odlišuje, namísto společných znaků, souvislostí, vzájemností. Tento způsob myšlení je nejčastěji spojován s René Descartem a jeho karteziánskou filosofií vymezující ducha/mysl (*res cogitans*) vůči tělu/věci (*res extensa*) jako něčemu nemyslitelnému (Descartes 1998). V dualistickém nazírání na svět je tak význam fixován nastavením opozit, které definují jedna druhou: např. *natura* je jen tam, kde je nedostatek kultury. Je tak utvářena dichotomie binárních párů oddělených umělou hranicí (veřejný/soukromý, subjektivní/objektivní, globální/lokální, teorie/empirie, město/venkov atd.). Tento vzájemně vylučující vztah v sobě nese hierarchické pořadí upřednostňující jednu z polarit. Vznikají tak binární dvojice, které jsou v současném polarizovaném myšlení často neslučitelné a obtížně komunikovatelné (Cloke a kol. 2004).

Celým ostravským sjezdem se nesla řada dualit a oddělených kategorií. Velmi frekventovaná byla neslučitelnost fyzické a humánní (sociální) geografie, zrcadlící obecnější rivalitu přírodních a humanitních věd, často doplněná stesky sekce

geografického vzdělávání, stojící jakoby mimo tuto dualitu, jejímž tématem bylo především řešení „Černého Petra“ v podobě Zeměpisné olympiády. Právě učitelská geografie byla často dávána do vzájemně se vylučujícího vztahu s odbornou geografii, stejně jako např. geografie (pro)západní a česká, nebo preference geografie poplatné hodnocení Rady pro výzkum, vývoj a inovace vůči geografii společensky relevantní (Siwek 2010). Za zářné výjimky lze považovat výzvu Vladimíra Baara pro ustavení geografické fakulty na pražském Albertově, která dokládá překročení jinak silně vyjádřeného dualistického uvažování v kategoriích centra a periferie (regionů). Nebo názor Andráška (2010), který vidí v doktorských studentech největší potenciál k invenci a rozvoji geografie jako celku, neboť mají z časových, ekonomických a jazykových důvodů nejvyšší potenciál napomoci překročení zažitých rolí studenta a učitele. Vede je k tomu mj. potřeba prosadit se na akademické půdě a najít si vlastní „niku“ v oboru, mnohdy spojená s určitou revoltou vůči aktuálnímu stavu v oboru či na pracovišti.

Tímto prizmatem jasně oddělených kategorií postavených do protikladného vztahu se dále v textu snažíme nahlédnout na celý sjezd. Začali jsme takto identifikovat i další duality. Otázka, zda se geografie má či nemá otevírat jiným oborům, zda ji otevírání oslabuje nebo posiluje, může být formulována jako otázka míry otevřenosti a interdisciplinarit. V obdobném duchu se na sjezdu hovořilo také o vztahu teorií a aplikací v geografii. Na jedné straně byl zastáván názor, že geografie je příliš teoretická, odtržená od reality bez konkrétních aplikací, neschopná vytvářet poptávku po svých výstupech. Na straně druhé se ozývaly názory po nedostatečném teoretickém ukotvení geografie, neschopnosti generovat vlastní (nové) teorie. Slabost obou lze nalézt v přístupu uvažujícím buď jednu anebo druhou možnost, v pojetí vylučujícím jejich propojení. V přístupu, který se táže po tom, zda se má geografie soustředit především na rozvoj teorie, nebo zda má dominovat cesta reagující na poptávku po aplikacích. Tento vztah byl taktéž identifikovatelný u kategorií kvantitativního a kvalitativního výzkumu, u monoparadigmatického a multiparadigmatického přístupu, u přístupu geografického a negeografického. V otázce, zda hledat po vyčerpání konkurenceschopného tématu polistopadové transformace společnosti a krajinné sféry nová (specifická) témata, či se snažit obstát v konkurenci autorů píšících o „tématech západní geografie“. Myšlení uvnitř jasně definovaných kategorií a uvnitř vzájemně se vylučujících vztahů mezi nimi nám a priori uzavírá řadu možností a perspektiv.

Potenciální témata, potenciál tematizace

Uznávaným konsenzem je, že chceme být geografové a chceme být vědci, kteří řeší společensky relevantní témata. Co to však jsou společensky relevantní témata a k řešení jakých z nich přispívá samostatná geografie vymezená v hranicích moderní vědy 19. století? Jak se s tímto tradičním vymezením vědních oborů vyrovnávají jiné disciplíny? Jaký význam má stavět do opozice geografické a negeografické obory? Jaký význam má pro společenskou relevanci studovaných témat definovat hranice geografie? Nebrání pak lpění na hranici oboru řešení společensky potřebných témat? Nebrání tomu právě dualistické myšlení? Z jakého důvodu se bojíme být někým jiným než geografem? A je nutné při tom „pozici geografa“ opouštět?

Geografie má řadu vlastních témat, která mají potenciál dualismus překračovat. Zmínit lze například studium krajiny nebo zemědělství, které lze považovat za fenomény konstituované především interakcí přírody a společnosti, pojící přírodovědné a humanitní obory, vymykající se jejich vzájemnému oddělování a vylučování. Otázkou je, jak s nimi geografie pracuje. Pokud zcela v duchu rozdělené vědy (a tedy rozdělené geografie), pak např. studium krajiny bude jen v působnosti fyzické geografie a zemědělství ponecháme v exkluzivitě humánní (sociální) geografie. Jejich potenciál překračovat hranice kategorií, propojovat zdánlivé protiklady a narušovat binární opozice tímto minimalizujeme. Na druhou stranu lze nalézt i ryze geografický koncept plnící úlohu rozmývání hranic, rozvolňování kategorií a překračování opozic, jímž může být koncept urbánně-rurálního kontinua. Tento koncept potlačuje hranici města s venkovem, rozvolňuje význam těchto pojmů a nahrazuje jejich vztah pozvolným a plynulým přechodem.

Vraťme se nyní k příkladu tematizace zemědělství. Ačkoliv pozornost věnovaná v posledních 20 letech transformaci českého zemědělství dualitu posiluje (až na některé práce jako např. Jančák, Götz 1997), lze zde nalézt potenciál k rozvolnění bariér fyzické a humánní geografie. Totéž se týká i nejaktuálnějších témat zaměřujících se zejména na dopady přistoupení Česka do Evropské unie na české zemědělství. V obou případech byly/jsou v hlavním centru pozornosti spíše změny ekonomických poměrů a změny v rozsahu a struktuře produkce českého zemědělství. Na druhou stranu zamyšlení se nad dopady (intenzivního) zemědělství na životní prostředí a nad změnami ve využití půdního fondu (např. Bičík, Jeleček 2009) propojení obou oborů opět otevřela. Studium zemědělství s vědomím jeho multifunkčnosti může představovat současnou možnost naplnění potenciálu tohoto tématu. Multifunkčnost zemědělství neuvažuje pouze o produkci potravin a surovin pro průmysl; akcentované jsou mimoprodukční funkce jako např. ochrana a údržba přírody a krajiny či snižování zátěže životního prostředí. Geografické studie řešící multifunkčnost zemědělství na regionální či národní úrovni tak vyžadují skloubení fyzickogeografických a humánněgeografických přístupů, neboť parciální aplikací nelze využít synergického efektu obou oborů. Dynamicky rozvíjející se aspekt multifunkčního zemědělství – ekologické zemědělství – rovněž představuje potenciál rozvolnění dualismu uvnitř geografie. Např. na regionální diferenciaci lokalizace českých ekofarek je přínosnější nahlížet nejen se znalostí fyzickogeografických podmínek území pro ekologické zemědělství, nýbrž i s ohledem na požadovanou poptávku po ekoproduktech či nastavením Společné zemědělské politiky EU.

Jako ve své podstatě interdisciplinární je v geografii tradičně vnímána krajina, třebaže je v české geografii dlouhodobě v kompetenci fyzických geografů (Hynek 2008). Krajina má materiální povahu a zároveň je v procesu interpretace vnímána dle subjektivních hodnot, a je tedy sociálně konstruována. Obě polarities jsou geografie zpravidla oddělované: fyzická geografie konstituuje krajinu především jako neutrální externí jeviště pro lidské aktivity, zatímco humánní geografie se soustředí na kognitivní či symbolické uspořádání (vá)nního prostoru (Ingold 2000). Pokud je fyzické geografii vyčítána hegemonie materiálního pojetí krajiny, geografii humánní lze napadnout pro absenci její materiality (Mitchell 1996). Dichotomické je i samotné rozlišování přírodní a kulturní krajiny, často založené na elitářských předpokladech (Sorvig 2002) či negativním vymezení „chybějících atributů“: např. přírodní krajina je taková, které chybí

kulturní prvky, či naopak kulturní krajina je taková, která není poškozena činností člověka. Inspirativním přístupem ke krajině je práce Wylieho (2007), který zdůrazňuje její potenciál pro propojování tradičně oddělovaných kategorií, např. materiálního a mentálního, vnějšího a vnitřního, pozorovaného a imaginativního, objektivního a subjektivního či přírodního a kulturního. Konkrétním příkladem setření zažitých kategorií při výzkumu krajiny je pojetí hybridů jako nelineárních entit, jež nejsou založené na kauzálních, ale konstitutivních vztazích. Hynek (2009, s. 17) pak pracuje s kulturními krajinami jako s hybridy, které jsou „stanovené koprodukcí přírodně prostorových a humánně prostorových objektů“. Takto pojímaná krajina může rezonovat jak v přírodních vědách preferujících objektivní materiální realitu, tak u humanitních oborů soustřeďujících se na specifičnost a podmíněnost procesů zkoumání i pozná(vá) ní jako takových.

Na sjezdu taktéž často zaznívala otázka, co se má stát hlavním tématem studia společné geografie a kde hledat komparativní výhodu vůči jiným oborům. V tomto smyslu často padaly prostorové koncepty místa, regionu, krajiny či území (Matoušek, Vogt, Ženka 2011; Hynek 2010). Na druhou stranu bylo možné v řadě příspěvků identifikovat potřebu porozumět roli času ve využívaných prostorových konceptech. Zatímco předkládané příklady krajiny a zemědělství je možné chápat jako jiný způsob práce s tématy současnými, může být geografické zacházení s časem příkladem právě takového tématu s komparativní výhodou. Pokud uplatníme opět dualistický způsob nazírání na časoprostor, získáme oddělené kategorie prostorových a časových konceptů, které lze následně jen velmi těžko spojovat. Myšlení jednotného časoprostoru tak je daleko těsněji spojeno se specifickou strukturou myšlení než s jeho novými koncepty. Vnímat odděleně čas od prostoru není strukturálně rozdílné od myšlení krajiny jako fyzikogeografického nebo zemědělství jako humánněgeografického tématu. Uvažovat jediný časoprostor, zcela jedinečnou kombinaci specifického času a specifického prostoru, entitu, která je dále nedělitelná a vzájemně provázaná, nabízí i nový pohled na místa, regiony, krajiny či území. (Způsoby propojování času a prostoru se v geografii zabývali například Parkes, Thrift 1975, 1978, 1980; Lefebvre, Kofman, Lebas 1996; Lefebvre, Elden, Moore 2004 nebo Crang 2001, 2005.) Domníváme se, že překročením této duality, připuštěním lokálního času, který je konkretizován pouze prostřednictvím svého místa, a zároveň místa, které je vytvářeno prostřednictvím způsobů, kterými se v něm zachází s časem, otevírá geografii nové pole působnosti a s ní i společensky relevantní téma, jímž čas bezpochyby je.

Na sjezdu taktéž široce diskutované pojetí vysokoškolské geografie bylo jen jedním z mnoha dalších příkladů odrážejících až vzájemně vylučující vztah mezi dvěma funkcemi – výzkumnou a pedagogickou. V rámci kulatého stolu „Důsledky reformy terciárního vzdělávání a reformy financování vědy a výzkumu pro geografii“ zdůrazňoval (nejen) moderátor Jiří Blažek klíčovou roli akademických geografů při sbírání „bodů“ v impaktovaných časopisech při naplňování tabelovaných kritérií Rady pro výzkum vývoj a inovace a až následně se hovořilo o doplňkové roli akademiků-geografů v edukačním procesu. Přitom existují metody (techniky, postupy) kombinující úspěšné naplňování didaktického poslání vysokoškolského pracoviště s efektivním (multi)oborovým výzkumem. Příkladem může být projektová výuka realizovaná pod týmovým vedením Aloise Hynka na Masarykově univerzitě (Trávníček, Trojan 2008), na

Technické univerzitě v Liberci (Vágai, Vodáková 2010) či na Deblínsku (např. Hynek a kol. 2009; Svozil, Trávníček, Trojan 2010). Právě Deblínsko je příkladem, v němž je prostřednictvím dlouhodobého rozvíjení endogenního potenciálu v kontextu udržitelnosti a bezpečnosti konkrétního území propojováno hierarchicky oddělené primární a terciární vzdělávání. V projektech se zažitá hierarchie (učitel VŠ – učitel ZŠ – student – žák) stává prostupnou, žáci i studenti přebírají za svůj výzkum zodpovědnost. Jejich pozice není podřízená plněním zadaných úkolů, žáci a studenti jsou zde rovnocennými partnery, participují na konstituování výzkumných témat, na publikování výsledků i na jejich diskotování v akademické sféře a s veřejností v zájmovém území. Úspěch rozpuštění tradiční hierarchie značně závisí na pozici (exogenní faktor) a schopnostech (endogenní faktor) mediátora projektové výuky, kterým zpravidla bývá právě doktorský student nesoucí charakteristiky obou polarit tradičně oddělovaného páru student – učitel.

Závěr

Domníváme se, že diskuze nad stavem české geografie nemusí nutně být jen o nových pojmech, nových metodách či nových tématech, ale daleko spíše o nových způsobech (geografického) myšlení. Uvažování ve stylu kontinuálních přechodů či dialektického působení namísto definování a kategorizování jevů může posouvat význam geografie, situované na rozhraní přírodovědných a humanitních věd, z nevýhodné pozice do pozice příležitosti. Dále se domníváme, že pro tento způsob uvažování může být nápomocná kvalitativní metodologie, jejíž ontologie nabízí inspiraci pro tyto způsoby uvažování. Nepožadujeme dominanci kvalitativních metodologií, ale směřujeme k jejich pojímání jako metodologie rovnocenné k dnes v české geografii dominujícím metodám kvantitativním. Takové pojetí otevřít výhody obou (zpravidla oddělovaných) přístupů pro jejich využití při smíšeném výzkumu. Kvalitativní výzkum však není v postsocialistických zemích příliš rozvíjen. Lze dokonce pozorovat, že jeho absence či velmi pomalý rozvoj není nahodilou strukturální vlastností postsocialistických společností. Je možné to interpretovat především na pozadí skutečnosti, že kvalitativní metodologie čerpá v základu z filozofických směrů, které byly před rokem 1989 v našich podmínkách nepřijatelné, a autorů, kteří, když nebyli přímo „zakázáni“, tak byli alespoň výrazně dezinterpretováni (Hendl 2008). Nelze se tedy tolik divit pouze pozvolnému pronikání kvalitativních metod do prostředí české geografie a nelze zároveň hledat individuální odpovědnost za tuto pozvolnost. Podobnou pozici je také možno často spatřovat u poststrukturalistických přístupů, které jsou ve své pluralitní podstatě odmítavé k myšlení v binárních opozitách a (mocensky) konsolidovaných legitimizovaných klasifikacích.

Úvodní otázka z názvu příspěvku nabývá v návaznosti na referát Andráška (2010) nového rozměru. Rozhodnutí diskutovat pohled čtyř doktorských studentů na sjezd ČGS nesměřuje k samoučelné kritice či k preferenci určitých konkrétně vybraných přístupů. Budoucnost geografie nevidíme nutně v otevírání nových témat, ale spíše v jiném způsobu chápání témat již existujících a geografie řešených. V příspěvku uvádíme příklad krajiny, zemědělství, času a odborného vzdělávání, na kterých lze demonstrovat převažující duální strukturu myšlení v současné české geografii (kterou bylo možné identifikovat i na

ostravském sjezdu) a uvažovat o využití jejich potenciálu k rozvolnění těchto dualit. Domníváme se, že obdobným způsobem lze vnímat i řadu dalších témat (kvalita života, trvalá udržitelnost, globální oteplování, regionální rozvoj, urbanismus). Diskutovaná změna geografického myšlení nemusí nutně znamenat nahrazení stávajících přístupů jinými, otevírá však možnosti nazírat tytéž problémy různými optikami. Otázkou zůstává, zda mají doktorandi v české geografii skutečně takovou invenci a zároveň i příležitost, aby k takové změně v geografickém myšlení dokázali přispět.

Literatura:

- ANDRÁŠKO, I. (2010): Aká by mala byť geografia v 21. storočí? Kreativna. Ústní prezentace na XXII. sjezdu České geografické společnosti, 31. 9.–3. 10. 2010, Ostravská univerzita v Ostravě, PrF, KSGRR, Ostrava.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L. (2009): Land use and landscape changes in Czechia during the period of transition 1990–2007. *Geografie*, 114, č. 4, s. 263–281.
- CLOKE, P. a kol. (2004): *Practising human geography*. Sage, London, 416 s.
- CRANG, M. (2001): Rhythms of the city: Temporalised space and motion. In: May, J., Thrift, N.: *TimeSpace: geographies of temporality*. Routledge, London, s. 187–207.
- CRANG, M. (2005): Time: Space. In: Cloke, P., Johnston, R.: *Spaces of geographical thought: Deconstructing human geography's binaries*. Sage, London, s. 199–220.
- DESCARTES, R. (1998): Principy filosofie: výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké. Vybrali, přeložili a poznámkami opatřili Tomáš Marvan a Petr Glombiček. *Filosofia*, Praha, 179 s.
- HENDL, J. (2008): *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Portál, Praha, 407 s.
- HYNEK, A. (2008): Geografie ve studiu krajiny. *Geografie*, 113, č. 1, s. 79–85.
- HYNEK, A. (2009): Studium kulturní krajiny. In: Herber, V. (ed.): *Fyzická geografie a krajinná ekologie: příspěvky z 26. výroční konference Fyzickogeografické sekce České geografické společnosti konané 10. a 11. února 2009 v Brně*. Masarykova univerzita, Brno, s. 16–23.
- HYNEK, A. (2010): Geografie – jediná? rozdělená? jednotná? množná? síťová? moc a odpor, proudy a stroje? Vyžádaná přednáška na XXII. sjezdu ČGS, 31. 9.–3. 10. 2010, Ostravská univerzita v Ostravě, PrF, KSGRR, Ostrava, 2 s. (dostupné na: http://konference.osu.cz/cgsostrava2010/dok/hynek_zeze_formatovano.pdf).
- HYNEK, A., SVOZIL, B., TRÁVNÍČEK, J., TROJAN, J. (2009): Sustainable Deblín Region: Educational Project. *Envigogika*, IV, č. 2.
- INGOLD, T. (2000): *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London, 456 s.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A. (1997): Územní diferenciacie českého zemědělství a její vývoj. UK v Praze, PrF, KSGRR, Praha, 81 s.
- LEFEBVRE, H., ELDEN, S., MOORE, G. (2004): *Rhythmanalysis: space, time, and everyday life*. Continuum, London, 112 s.
- LEFEBVRE, H., KOFMAN, E., LEBAS, E. (1996): *Writings on cities*. Blackwell Publishing, Malden, 250 s.
- MATOUŠEK, R., VOGT, D., ŽENKA, J. (2011): Výzvy české geografie: Od „Černé knihy“ ke světlým zítřkům. *Informace ČGS*, 30, č. 2, s. 8–17.
- MITCHELL, D. (1996): Sticks and Stones: The Work of Landscape (A Reply to Judy Walton's "How Real(ist) Can You Get?"). *The Professional Geographer*, 48, č. 1, s. 94–96.
- PARKES, D., THRIFT, N. (1975): Timing space and spacing time. *Environment and Planning A*, 7, č. 6, s. 651–670.
- PARKES, D., THRIFT, N. (1978): Putting time in its place. In: Carlstein, T., Parkes, D., Thrift, N.: *Timing space and spacing time, Vol. 1: Making sense of time*. Edward Arnold, London, s. 119–129.
- PARKES, D., THRIFT, N. (1980): *Times, spaces, and places: a chronogeographic perspective*. John Wiley & Sons, Chichester, 527 s.

- SIWEK, T. (2010): Současná geografie očima českých geografů. *Geografie*, 115, č. 4, s. 361–376.
- SORVIG, K. (2002): Nature/Culture/Words/Landscapes. *Landscape Journal*, 21, č. 2, s. 1–14.
- SVOZIL, B., TRÁVNÍČEK, J., TROJAN, J. (2010): Spolupráce základní a vysoké školy: Trvalá udržitelnost Deblínska. *Geografické rozhledy*, 19, č. 3, s. 19–20.
- TRÁVNÍČEK, J., TROJAN, J. (2008): Project training in landscape research at Institute of Geography, Brno. *GeoScape*, 3, č. 1, s. 73–79.
- VÁGAI, T., VODÁKOVÁ, P. (2010): Projektové kurzy na katedře geografie, FP TU v Liberci. *Informace ČGS*, 29, č. 2, s. 25–33.
- WYLIE, J. W. (2007): *Landscape*. Routledge, London, 246 s.

Pracoviště autorů: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno; e-mail: osman@mail.muni.cz, jan.travnicek@mail.muni.cz, trojan@sci.muni.cz, 105996@mail.muni.cz.

Citační vzor:

OSMAN, R., TRÁVNÍČEK, J., TROJAN, J., KONEČNÝ, O. (2011): K čemu doktorandi? Pokračování diskuze XXII. sjezdu České geografické společnosti v Ostravě. *Informace ČGS*, 30, č. 2, s. 18–24.